

В. О. Пірко
(Донецьк)

БОРотьба нової Січі за збереження української державності

Нова Січ (1734—1775 рр.) була останнім форпостом української державності, створеної в ході Визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького.

Її статус визначав договір, підписаний у м. Лубнах 1734 р. представниками Коша та царського уряду. В ньому перераховувалися не тільки обов'язки Війська Запорозького перед Росією, але й гарантії царського уряду Запорожжю.

Згідно другого пункту договору запорожцям дозволялося селитися на всій території, котра належала Старій Січі до 1709 р. Однак уже з перших днів після підписання цього договору зі сторони Росії ця умова порушувалася. Після переходу в 1732 р. до складу Російської імперії так званих «Заднепровських мест», тобто земель між Дніпром і Синюхою, царизм всіляко сприяв їх заселенню козаками Миргородського й Полтавського полків, а також вихідцями з Польщі. Під приводом необхідності зміцнення кордонів з Польщею та Туреччиною уже з початку 40-х рр. тут розпочалося будівництво прикордонних укріплень (Орлівського, Архангельського, Новомиргородського шанців) і розміщення в них військових гарнізонів. Неподалік Січі був споруджений Новосіченський шанець, у якому розмістився російський гарнізон.

У середині 40-х рр., під виглядом необхідності захисту поселень, що виникли на півден від Української лінії, царський уряд виношував плани спорудження укріпленої лінії від Дніпра, по Самарі, до м. Бахмуту й р. Лугані. Вона фактично розділила б східні володіння запорожців на дві частини. Якщо в той час від цієї ідеї під тиском різних обставин довелося відмовитися, то напередодні війни з Туреччиною в 1768—1774 рр. розпочалася її реалізація.

Перша від Дніпра фортеця на Самарі була зведена поруч з Новоселицею — центром Самарської паланки, дві інших на віддалі 100 верств одна від другої. На новозбудовану лінію передбачалося перевести артилерію та гарнізони з Української лінії. У ході війни визріла ідея побудови укріпленої лінії між Азовським морем і Дніпром, по Берді й Кінських Водах. Незважаючи на протести Війська Запорозького, ці укріплення будувалися на землях, що були закріплені за Січчю Лубенським договором.

Протягом цього часу за вказівкою царського уряду не тільки зводилися різного роду оборонні споруди на запорозьких землях і розміщалися в них військові гарнізони, але й велося поступове відторгнення їх і передача іншим володільцям. Першим таким актом було розмежування в 1746 р. земель Війська Запорозького і Донського. У 1752—1754 рр. на Правобережжі Дніпра, на південь від рр. Тясьмину і Вісі, розмістили військово-землеробські поселення — Нову Сербію та Новослобідський козацький полк, а для їх прикриття від нападу татар звели фортецю св. Єлисавети. При потуранні царських властей на володіння запорожців більш активно розпочали наступ поміщики новоствореної в 1765 р. Слобідської губернії та офіцери Молдавського гусарського полку, розміщеного при Бузі й Синюсі. То ж не дивно, що запорожці з кінця 50-х рр. вимушені були застосовувати всі доступні їм методи боротьби, щоб захистити свої землі.

Однак не тільки внутрішня ситуація (відсутність злагоди між старшиною, виступи сіроми, нерідко спровоковані царськими чиновниками), але й ріст міжнародного впливу Росії у другій половині XVIII ст., не сприяли консолідації запорозького суспільства й протистоянню натиску царату.

Особливо зміцнив вплив уряду Катерини II після вдалої війни з Туреччиною й підписання Кучук-Кайнарджійського договору, згідно якого Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Росії. Поки загроза нападів татар на південні рубежі Росії існувала, до цього часу царизм мирився з українською автономією та рахувався з Січчю. Як тільки вона зникла, він зважується на ліквідацію Війська Запорозького — останнього опорного пункту української державності, оскільки воно не тільки стояло на перешкоді в проведенні адміністративних реформ, що мали на меті подальшу централізацію влади в Росії, але й укріпленню її у Північному Причорномор'ї, без чого не мислилося розширення впливу на європейські справи.